

Прадмет беларускае гісторыі

Што мае быць прадметам гісторыі Беларусі? У прынцыпе адказ на гэта пытаньне ёсьць прасты: *беларуская гісторыя павінна даць абраз мінуўшчыны беларускага народу і з гэтай мэтай заняцца сыстэматычным вывучэньнем гістарычных фактаў, навязаць іх ніткай прагматызму, а напасьледак даць сынтэтычны агляд гістарычных падзеяў*. Практычнае апрацаваньне гэтых задачаў напатыкае, аднак, на перашкоды падвойнага характару, якія прымушаюць беларускага гісторыка, прынамя сучаснага, ісьці ў кірунку агранічэньня менаваных заданьняў. Першая перашкода дыктуецца агульным станам гістарычнае навукі, ясьней — гістарычнае мэтодалёгіі, другая залежыць ад варункаў спэцыфічна беларускіх: стану жаролаў беларускае гісторыі, дасюлешняе беларускае гісторыёграфіі. Сутнасьць першае прычыны зьмяшчаецца ў тым, што гістарычная мэтодалёгія яшчэ не дайшла да тае дасканаласьці, якая-б дазваляла гісторыку безаглядна ёй карыстацца. Нясучы сьвятло ў цёмныя закуткі мінуўшчыны, гісторык павінен пільна зважаць, ці ён ідзе тым шляхам, які найлепш дазваляе ўбачыць гэтыя куткі, а значыцца павінен усьцяж аглядацца на тасаваны ім мэгад.

Значэньне апошняга выявіцца ўжо пры пляновай сэгрэгацыі гістарычнага матэрыялу, ад якой залежыць паўніна малюнку мінуўшчыны, а яшчэ ў большай ступені пры шуканьні залежнасьці між здарэньнямі, інакш пры іх тлумачэньні. Дасьледчык, нават нацыянальнай гісторыі, мае перад сабой вялікае мноства гістарычных фактаў, важных і няважных, якія трэба разьбіць на групы і выбраць найбольш характэрныя для намалёваньня абразу перажытых народам падзеяў. Але гэта групуваньне павінна адбывацца паводле пляну, абыймаючага тыя кірункі жыцьця народу, якія ў сваёй суцэльнасьці далі-б найбольш дасканалыны і праўдзівы малюнак мінуўшчыны. Якія-ж гэта маюць быць кірункі? На працягу шэрагу стагодзьдзяў зацікаўленьне гісторыкаў абмяжоўвалася толькі палітычнымі падзеямі, войнамі, рэва-

люцыямі і адпаведна да гэтага дабіраліся гістарычныя факты. Сама гісторыя разумелася, як літаратурнае апавяданьне аб менаваных здарэньнях, з тэндэнцыяй да навучаньня сучаснікаў. Гэткі стан гісторыі ёсьць характэрны для клясычнае Грэцыі, Рыму, сярэднявечча, гуманізму аж да пары францускага рацыяналізму з канца XVIII ст. філэзафы-рацыяналісты не займаліся гісторыяй, як такой, а бачылі ў ёй толькі адзін з сродкаў да пазнаньня жыцьця чалавецтва, галоўнага яго сэнсу і кірунку. З гэтай мэтай яны сыстэматызавалі адпаведна і гістарычны матарыял адкідаючы тую яго частку, якую лічылі нехарактэрнай, чым абясцэнвалі масу гістарычных фактаў. З другога аднак боку гэты вагід на гісторыю прымушаў рацыяналістаў пашырыць яе рамь ў кірунках дагэтуль ігнараваных. Яны заінтэрасаваліся ня толькі фактамі палітычнага і ваеннага характару, але і эвалюцыяй навук, мастацтва, звычайяў і г. д. Запраўдным зьместам гісторыі падаўнейшаму былі палітычныя і ваенныя падзеі, але ўсё часцей да апавяданьняў аб іх дадаваліся агляды «поступаў чалавечага духу». Дасьледваючы агульны сэнс жыцьця чалавецтва, рацыяналісты ня шукалі яго ў самой гісторыі, а толькі ў сваіх філэзофічных канцэпцыях. Гэты знойдзены «сэнс» яны ўносілі ў гісторыю і адпаведна да яго сыстэматызавалі гістарычны матарыял. На гэтай аснове працы іхнія ёсьць тэндэнцыямі, але сам факт увядзеньня сыстэматызацыі гістарычнага матарыялу і пашырэнне межаў заінтэрасаваньня гісторыі ёсьць вялікай заслугай філэзафаў-рацыяналістаў.

Раз выйшаўшы з градыцыйнага кругу зацікаўленьня, гісторыя ўжо не затрымоўваецца ў пашырэнні яго межаў і абхоплівае найшырэй праявы жыцьця народу. Сяньня ад нацыянальнае гісторыі вымагаецца вывучэньня ня толькі войнаў і палітычных падзеяў, але і *матарыяльных умоваў жыцьця народу, яго культуры, жанамічнага быту, грамадзкіх і гаспадарственных устаноў*. Пашырэнне ў гэтых кірунках гістарычных досьледаў дасьць у рэзультате больш менш поўны абраз перажытага народа. Само праз сябе разумеецца, што посьпех гістарычных досьледаў абмяжаваны колькасьцю і якасьцю дайшоўшага да нас матарыялу. Найлепшыя пляны астануцца толькі плянамі, калі няма матарыялу.

Гісторыя Беларусі павінна абняць менаваныя галіны народнага жыцця, каторыя з гледзішча сучаснае мэтадолёгіі і патрэб грамадзянства дастаткова характарызуюць абраз мінуўшага.

Азначэнне межаў заінтэрасаваньня гісторыі, пляновая сэрэгацыя гістарычнага матарыялу — гэта першае заданьне гісторыка. Наступным будзе тлумачэнне гістарычных фактаў. інакш шуканьне між імі прычыновае сувязі. Толькі ў вадносна рэдкіх выпадках запраўдныя прычыны гістарычных фактаў пераказалі нам тагачасныя наглядчыкі. У большыні выпадкаў гісторык сам павінен шукаць гэтых прычын, каб павязаць факты ніткай прагматызму. Гэта важная мэтадолёгічная квэстыя перажыла вялікую эвалюцыю, зь якой неабходна пазнаёміцца, каб на яе фоне ўцяміць дасюлешнія памылкі гістарычнае мэтадолёгіі з гэтага гледзішча і азначыць шлях найбольш правільнага навуковага спосабу шуканьня прычын гістарычных фактаў.

Ад пачатку гісторыі і амаль да палавіны XIX ст. гісторыкі тлумачылі факты, як рэзультат дзеяньня нейкіх надпрыродных сілаў. Гэткім парадкам паўстала некалькі тэорыяў, апэртых на шуканьні прычын гістарычных зьявішчаў не ў самой гісторыі, а навонкі яе. Найстарэйшая зь іх — *тэолёгічная*, меўшая сваіх прадстаўнікоў нават да апошніх часоў — лічыць, што гістарычнымі зьявішчамі кіруе надпрыродная, боская сіла, якая вядзе ўсё да празначанай Богам мэты. Але гісторык не патрабуе шукаць першае прычыны або апошняе мэты існуючага.

З гэтага мэтафізычнага жарала выплывае і гэгэлянская *тэорыя ідэй*, каторыя зьдзейснваліся ў гісторыі паступова за пасярэдніцтвам, зьмяняўшых адзін другога народаў. Гэтыя ідэі, як-бы жывыя істоты, мелі быць прычынамі гістарычных падзеяў. Тэорыя гэта аджыла свой век, але водгукі яе існуюць яшчэ і сьняныя ў форме г. зв. гістарычных місыяў, прыпісаных народам, або асобным адзінкам.

У лучнасьці з тэорыяй ідэй была і *тэорыя разумнага характару гісторыі*, або *тэорыя няўхільных прычын*, каторая казала, што ўсялякі рэальны гістарычны факт адначасна ёсьць разумным, г. з. згаджаецца з разумным плянам усяго існуючага. Паводле гэтай тэорыі ўсякі сацыяльны факт мае *raison d'etre* ў разьвіцьці

грамадзянства, інакш, што ўсё дзеіцца выгадна для грамадзянства. Тэорыя гэта надта аптымістычная, але не навуковая, бо сама нават абсэрвацыя існуючага хутчэй даказвае праціўнае.

Гэткай-жа аптымістычнай ёсьць і *тэорыя бязупыннага і неабходнага прагрэсу чалавецтва*, выплываючая з таго-ж самага паняцця аб разумным кіраванні сьветам. Хоць гэта тэорыя была прынята пазытывістамі, але ейны мэтафізычны характар аж надта відавочны. «Прагрэс» у звычайным разуменьні ёсьць ня што іншае, як суб'ектыўнае выражэньне, якім азначаюцца карысьці для нас зьмены. Але калі-б узяць гэта слова і ў воб'ектыўным сэнсе («павялічэньне размавітасьці і каардынацыі зьявішчаў» — як кажа Спэнсэр), дык вывучэньне гістарычных фактаў не паказвае на бязупынны прагрэс чалавецтва, а толькі на чародныя поступы, побач з заняпадам, і не дае ніякіх асноў прыпісваць гэтыя поступы нейкай сталай прычыне, свамай усяму чалавецтву, а не шэрагу мясцовых прыпадковых здарэньняў.

Пералічаныя тэорыі, аб'ясняўшыя гістарычныя факты з помаччу мэтафізыкі, былі разбіты гэв. «гістарычнай школай» у Нямецчыне, якая стварыла собскую тэорыю, шукаўшую прычын не ў надпрыродных сілах, а ў *самым грамадзянстве*. Тэорыя гэта персоніфікавала грамадзянства, прыпісвала яму спэцыяльны *тэмперамэнт*, асаблівы *геній* нацыі або расы, каторы праўляецца ў розных галінах людзкой дзейнасьці і тлумачыць іхнюю ўзаемную сувязь. Гэткім парадкам прычын гістарычных зьявішчаў, перажытых паасобным народам, паводле прадстаўнікоў гістарычнае школы, трэба шукаць у істоце самога народу. Гэткі пагляд быў значным поступам, але прадстаўнікі гістарычнае школы, персоніфікуючы грамадзянства і прыпісваючы яму, быццам жывой істоце, асобную сілу да разьвіцьця, ня стрымаліся на гэтым і пачалі ажыўляць іншыя адарваныя паняцці (напр. закон, слова, абрад, догмат). Гэтыя ажыўленыя абстрактыйныя паняцці мелі як-бы собскую сілу, пхаючую іх да эвалюцыі. Пачалі казаць аб жыцці і выміраньні слоў, догматаў, устаноў і г. д. Гэткім парадкам побач з гістарычнымі фактамі стварыўся цэлы сьвет фікцыйных істотаў. Каб пазбыцца гэтай міталёгіі, ня трэба шукаць прычын гістарычных фактаў у вадарваньні ад іх канкрэтнае асновы

— думачых і дзеючых індывідуумаў. А калі і карыстацца абстрактнымі назовамі, дык трэба асыцерагацца ўсякае мэтафоры, якая прыпісвала-б ім дзеянні жывых істотаў.

Побач з гэтымі мэтафізічнымі і мэтафорычнымі тлумачэннямі гістарычных працаў былі спробы пры дасьледваньні прычын тасаваць клясычны мэтад прыродных навук — *параўнаньне раўналежных радоў* наступаючых па сабе фактаў дзеля выясьненьня, каторыя зь іх спатыкаюцца заўсёды разам. Аднак, існаваньне двух фактаў у некалькі радох не даказвае яшчэ, што адзін зь іх ёсьць прычынай другога, бо абодвы могуць быць рэзультатам нейкай іншай прычыны. Напасьпэдак трэба зацеміць, што даволі паважнае значэньне ў тлумачэньні гістарычных фактаў здабыў сабе *эканамічны* мэтад, каторы прымушае шукаць прычын перажытых дадзеным грамадзянствам падзеяў у яго эканамічнай структуры. Ужо само павярхоўнае пералічэньне спосабаў, якімі гісторыкі стараліся і стараюцца тлумачыць гістарычныя факты, паказваюць на іхнюю разнакасьць, а гэтым самым і на іхнюю недасканальнасьць. Мэтодольнічае дасьледваньне прычын якогась факту патрабуе аналізу варункаў, у якіх ён адбыўся, да чаго патрэбна добрая знаёмасьць гэтых варункаў. А падобнае знаёмасьці ў гісторыі якраз і нямашака, дзеля чаго прыходзіцца адмовіцца ад выясьненьня прычын з помаччу простага мэтоду, як гэта адбываецца ў іншых науках. Аб прычынах фактаў гісторыкі даведваюцца або ад аўтараў дакумэнтаў, наглядаўшых факты, або па аналёгіі з прычынамі, дзеючымі ў сучаснасьці і нагляданымі кожным з нас. Аўтары дакумэнтаў пераказалі прычыны толькі *паасобных* нагляданых імі фактаў. Не маглі яны перадаць прычын агульных перамен, агульных фактаў. Каб дасьледваць прычыны агульных фактаў, гісторык можа карыстацца толькі *аналёгіяй* між сучаснасьцю і мінуўшчынай, пры помачы беспасрэднага нагляданьня перамен у сучасных грамадзянствах.

Мэтад гэткага дасьледваньня, прапагаваны ў Францыі праф. Ланглуа і Сэньёбосам, хоць яшчэ ня зусім скрысталізаваўся, але ў аснове сваіх выдаецца найбольш правільным. Галоўныя яго асновы паводле гэтых вучоных зьмяшчаюцца ў наступным:

1) Каб дабрацца да прычын узаемадзеяння розных прывычак у грамадзянстве, трэба адкінуць абстрактную форму, якую гэтыя прывычкі прыймаюць у мове дакумэнтаў (догмат, закон, установа), а дабрацца да рэальных, канкрэтных цэнтраў, якімі заўсёды ёсць думачыя і дзеючыя людзі. Толькі ў іх лучацца розныя дзейнасці, азначаныя абстрактнымі паняццямі. Узаемадзеянне гэтых родаў тлумачыцца або нейкай, пануючай прыкметай чалавечае натуре, або сытуацыяй людзей, якая адбываецца на праявах іхняе дзейнасці. Узаемная залежнасць ня можа быць аднолькавай між рознымі родамі дзейнасці яна будзе вялікай там, дзе адзінка знаходзіцца ў цеснай сувязі з масай (эканамічнае, палітычнае, сацыяльнае жыццё) і слабейшай у галінах умасловае дзейнасці, дзе асабістая ініцыятыва праяўляецца свабаднай (мастацтва, навукі).

2) Каб дабрацца да прычын эвалюцыі, трэба так-жа звярнуцца да адзіных істоцаў, якія могуць паслядоўна развівацца, паіменна да людзей. Прычынай усякае эвалюцыі ёсць перамена або ў матарыяльных абставінах існавання або прывычання людзей. Адносна апошняй трэба зацеміць, што абсэрвацыя паказвае нам дваякія перамены: або людзі астаюцца тыя самыя, але змяняюць свае прывычкі, або людзі, якія трымаліся старых звычаяў, сходзяць са сцэны і замяняюцца іншымі, якія ўжо ня трымаюцца звычаяў сваіх папярэднікаў. Гэткае змена пакаленняў выдаецца ў нашыя часы найбольш істотнай прычынай эвалюцыі. Існуе тэматычныя думачы, што тое самае было і ў мінуўшчыне: эвалюцыя адбывалася тым вальней, чым больш маладыя пакаленні трымаліся звычаяў сваіх продкаў⁴⁸.

Напаследак трэба зацеміць, што на гістарычныя здарэнні ўплываюць бязумоўна расавыя розніцы між народамі, але гісторыя не дае магчымасці даследаваць гэтых уплываў.

Гэткім парадкам мы азначылі круг зацікаўлення беларускага гісторыка пры доследах над гісторыяй собскага народу і пазнаёмліся з сутнасцю першай перашкоды агульнага характару — сучасным станам гістарычнае мэтодологіі. Але беларускі гісторык

⁴⁸ Ланглау и Сеньобось. Введение въ изучение йсторіи. Перевод Се-ребряковой, С.П.Б. 1899 г.

павінен лічыцца з іншымі труднасьцямі, якія дыктуюцца сучасным станам досьледаў над беларускай гісторыяй. Побач з пералічанымі на пачатку заданьнямі, беларускі гісторык павінен мець на ўвазе яшчэ адно — зьбіраньне гістарычных матарыялаў. Стан беларускае гісторыёграфіі да гэтай пары такі, што прымушае беларускага дасьледчыка проста зьбіраць факты і даваць ім першую навуковую апрацоўку. Беларускія гістарычныя матарыялы раськаданы па ўсёй Эўропе, а нават Сібіры. Толькі частка іх апублікавана, значная-ж частка і дагэтуль ёсьць трудна даступнай, схаванай у розных чужацкіх установах, або прыватных архівах, дзе іх у літаральным сэнсе слова трэба адкрываць. І толькі там, дзе факты ўжо сабраны і асьветлены, беларускі гісторык можа здабыцца на агульнейшыя гістарычныя выснавы, характарыстыку таго ці іншага гістарычнага працэсу і нават даць абраз тае пасьлядоўнасьці, у якой разьвіваліся асноўныя факты ў гісторыі Беларусі.

Паддаючы навуковай апрацоўцы гістарычныя матарыялы, беларускі дасьледчык надта часта спаткаецца з распрацаваньнем гэтых матарыялаў чужымі гісторыкамі. Нармальна ня было-б дзіва, каб гісторыяй Беларусі займаліся ня толькі беларусы, але і чужынцы. Аднак розныя спецыфічныя дзейнікі выклікалі тое зьявішча, што вялікая большыя працаў чужых гісторыкаў аб Беларусі ёсьць тэндэнцыйнай, а гэтым самым не навуковай. Таму беларускі гісторык павінен усьцяж гэтыя тэндэнцыі мець на ўвазе і шляхам крытыкі зь імі змагацца.

Неабходнасьць зьбіраньня матарыялаў і першае іхняй апрацоўкі ня выключае аднак магчымасьці пісаньня гісторыі Беларусі ўжо цяпер. Касьцяк эвалюцыі гістарычнага працэсу Беларусі ў галоўных нарысах распрацаваны, што і дае беларускаму дасьледчыку легітымацыю да агульнай працы над гісторыяй Беларусі. Новыя матарыялы могуць толькі выясьніць няясныя момэнты ў гісторыі, некаторыя асьвятліць інакш, або паўней, але ня зьменяць ужо распрацаваных асноў беларускага гістарычнага працэсу.

Навуковае апрацаваньне беларускага гістарычнага працэсу мае і вялікае практычнае значэньне. Паводле старога афорызму, нацыянальная гісторыя ёсьць шляхам да нацыянальнага самаасьведамленьня. І сапраўды, веданьне мінуўшчыны памагае зразумець

сучаснасць і вытлумачыць заданні будучыні. Народ, ведаючы сваю гісторыю, жыве сьвядома, ёсць чулы на акружаючую сапраўднасць і разумее яе. З гэтага гледзішча заданьнем кожнага нацыянальнага гісторыка ёсць даць свайму грамадзянству абраз мінуўшчыны ў праўдзівым аспэктце. Паказаўшы грамадзянству галаўнейшыя мамэнты яго гістарычнага жыцця, беларускі гісторык гэтым споўніць сваю задачу. Практычнае прытарнаваньне гэтай веды ад яго не залежыць. Гэткім параткам з усяго вышэйменаванага відаць, што як тэорэтычны гатак і практычны пункт гледжанья ставяць гісторыі Беларусі адвольковую задачу: сыстэматычнае прадстаўленьне таго гістарычнага працэсу, каторы прывёў беларускую нацыяналь-насць да яе сучаснага палажэньня.

КАМУНІКАТ.ІН